

Dr hab. Agata Popławska

Niepaństwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Białymstoku

**TOŻSAMOŚĆ
W WARUNKACH ZMIANY SPOŁECZNEJ**

Redakcja naukowa

Zbyszko Melosik, Mirosław J. Szymański,

Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej,

Warszawa 2016, ss. 246, ISBN 978-83-64953-43-9

Na rynku wydawniczym w ostatnim czasie ukazała się niezwykle interesująca pozycja z zakresu nauk społecznych, gdzie grono specjalistów podjęło się trudnego i jednocześnie bardzo potrzebnego zadania, jakim jest refleksja nad tożsamością człowieka w warunkach zmiany społecznej.

Dynamicznie zmieniająca się rzeczywistość powoduje nieustanne poszukiwanie odpowiedzi na pytania: Kim jestem? Jaki jestem? Co jest dla mnie dobre? Ku czemu zmierzam? Jak osiągnąć upragnione cele? Jak pogodzić indywidualną koncepcję siebie z tym czego oczekuje ode mnie społeczeństwo? Jak prowadzić życie wartościowe? Jak odnaleźć się w zmieniającym się świecie? Człowiek podejmuje namysł nad tymi kwestiami, rozważa różne możliwości, dokonuje wyborów i gdy wydaje się, że już w jakiś sposób udzielił odpowiedzi na te pytania, to staje w obliczu no-

wych i nieraz sprzecznych żądań społecznych, w kontekście których wcześniejsze ustalenia okazują się niewystarczające. Trud konstruowania osobistej i społecznej tożsamości musi być podejmowany na nowo.

Podmiot biorąc bezpośredni bądź pośredni (za pośrednictwem mediów) udział w bieżących wydarzeniach świata zewnętrznego permanentnie dąży do integracji „stałego elementu” swojej tożsamości z aktualnymi doświadczeniami życiowymi, wciąż na nowo tworzy narrację o sobie i konstruuje obraz samego siebie. Doświadczenie może rozwijać i wzbogacać człowieka, „budować” jego tożsamość, umożliwiać mu lepsze poznanie i otwarcie się na świat i innych ludzi. Niewątpliwie współczesność obdarza bogactwem, zróżnicowaniem, jednak jest też pełna „migotliwych znaczeń”, „kakofonii bodźców” i przez to czyni doświadczenie człowieka nieuporządkowanym, niezintegrowanym wywołując często poczucie chaosu i zagubienia. Sytuacja ta stanowi poważne wyzwanie edukacyjne i niejako zmusza do analiz teoretycznych i podejmowania określonych działań w praktyce.

Wszystkim poszukującym jakiegoś ogólniejszego układu odniesienia, bardziej rozwiniętych refleksji, zgodnie z intencją sformułowaną przez redaktorów naukowych tomu i zawartą we Wstępie, proponuję skorzystanie z szerszej, bardziej zobiektywizowanej analizy myślowej, którą oferują autorzy prezentowanej książki. W pracy tej pedagogicy, których charakteryzuje interdyscyplinarne podejście, odwołując się do swoich kompetencji i doświadczeń naukowych, rozważają kwestie związane z tożsamością współczesnego człowieka, jej konstruowaniem, relacją do wszechobecnej zmiany społecznej.

Publikacja jest owocem współpracy naukowców z dwu uczelni: Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie, mają w niej też swój udział naukowcy z Uniwersytetu Warszawskiego, Dolnośląskiej Szkoły Wyższej i Akademii Ignatianum. Praca ta wraz z wcześniejszą publikacją pod redakcją Agnieszki Gromkowskiej-Melosik i Mirosława I. Szymańskiego, *Edukacja i nierówność. Trajektorie sukcesu i marginalizacji* (nagrodzona przez J.M. M. Rektora Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza), stanowi począ-

tek serii, w która dotyczyć będzie ważnych zagadnień zmieniającego się społeczeństwa oraz współczesnej kultury i edukacji (s. 9).

W pierwszym rozdziale zatytułowanym *Konstruowanie tożsamości w warunkach zmiany społecznej* Mirosław J. Szymański wprowadza wspaniale czytelnika w problematykę całego tomu. Autor z dużym znanstwem analizuje historyczno-społeczne, kulturowe, ekonomiczne uwarunkowania sytuacji człowieka funkcjonującego w zmieniającej się przestrzeni społecznej. Odwołuje się tu m.in. do myśli Margaret Mead, Anthony Giddensa, Zygmunta Baumana, Zbyszko Melosika. Interesująco pisze o sytuacji jednostki w czasach modernizmu i postmodernizmu. Podsumowując rozważania dotyczące postmodernizmu stwierdza: „postmoderniści domagają się odrzucenia lub co najmniej krytycznego traktowania oświeceniowej wiary w moc rozumu i postępu. Dopuszczają wielość możliwych punktów widzenia, różnorodność interpretacji, postulują poszukiwanie ukrytych znaczeń. (...) sądzą, że wszelka prawda jest względna, da się ją ustalić tylko doraźnie w danym miejscu i czasie. Prawda i wartości są uwikłane w konteksty kulturowe, ich rzeczywisty sens i znaczenie można ustalić tylko w ramach określonej kultury” (s. 15). W świecie, który się zmienia szybciej niż kiedykolwiek nie może być mowy o stabilnej niezmienniej tożsamości. Konstruowanie tożsamości staje się przede wszystkim zadaniem indywidualnym jednostki. M.J. Szymański niezwykle trafnie wskazuje na trudności towarzyszące realizacji tego zadania takie jak osamotnienie, narastająca i często ponad siły młodego człowieka, odpowiedzialność za los własny i innych, a także niepewność słuszności wyboru, poczucie braku odwrotu i możliwości dokonywania korekt. Współcześni młodzi zadania związane z „wymyśleniem siebie”, „projektowaniem własnego życia” podejmują „bez możliwości powielania tego co czynili starsi, nie mają sprawdzonych od przez dziesięciolecia wzorów i rozwiązań. Nie bardzo też mogą powtarzać wybory rówieśników, skoro każda osoba ma własne warunki, dyspozycje i możliwości, inne zainteresowania i uzdolnienia, osobiste preferencje, upodobania i wartości” (s. 18). W tekście znalazły się liczne odniesienia zarówno do znanych, cenionych teorii, jak i wyników badań empirycznych prowadzonych przez różne zespoły badawcze, które dzięki wielkiej erudycji, przekonującej argumentacji, świetnej narracji M.J. Szymań-

skiego pozwalają czytelnikowi na całościowy ogląd podjętej problematyki.

Trudno nie zgodzić się z konkluzją Autora: „Młodemu człowiekowi byłoby o wiele łatwiej podejmować decyzje, gdyby w zawirowanym świecie, który ma tłumaczyć i zrozumieć, było znacznie mniej niż dziś przypadku i chaosu, więcej zaś rozsądnej organizacji życia, nowoczesnej opieki i kontroli społecznej oraz wartościowej edukacji” (s. 24).

Rozdział *Pedagogika i tożsamość młodzieży w kulturze kontroli i rozproszenia* napisany przez Zbyszko Melosika zawiera tezę, że człowiek współczesny, także młody, żyje w dwu rzeczywistościach. Istota pierwszej to silne regulatory tożsamości i życia społecznego, a drugiej prawa do osobistej wolności w kreowaniu własnej biografii, tożsamości, nigdy niekończącej się wolności wyborów w dziedzinach kultury popularnej i konsumpcji. Autor w przekonujący sposób ukazuje jak ta sprzeczność wpisuje się w tożsamość współczesnego człowieka, który z jednej strony w relacjach z biurokracjami i instytucjami, a także w prawnych i medycznych kontekstach powinien być maksymalnie racjonalny, zdyscyplinowany i „dobrze przystosowany”. Kontrola sprawowana przez instytucje, biurokracje, prawo bądź medycynę stanowi surową rzeczywistość ubezwłasnowolnienia współczesnego człowieka (s. 34). Natomiast drugie oblicze rzeczywistości jest tworzone w dziedzinie popkultury i konsumpcji sprzyja wolności „dryfowania”, przyjemności i wolności związanych z dokonywanymi wyborami. Tu człowiek może wybierać różne formy tożsamości kulturowej wciąż od nowa i nowa, tak jak przywdziewa kostiumy karnawałowe. Dla odmiany popkultura i przemysł konsumpcyjny oczekują wyobraźni i nieroztropności w sferze wyborów (s. 38-39). Ta rzeczywistość może prowadzić do rozproszenia i niejednoznaczności tożsamości. W końcowej części tekstu Autor prezentuje własną ideę pedagogiczną. Niezwykle interesującą i jak sądzę zaskakującą nieco, która stanowi odpowiedź na warunki kulturowe doświadczane przez młodzież. Jest to pedagogika rdzenia tożsamości, pedagogika akceptacji, podmiotowości oraz rozwoju uznania dla siebie, pedagogika szacunku dla kultury wyższej i popularnej, pedagogika niereżyserowanej i nieograniczonej komunikacji interpersonalnej, pedagogika szacunku dla książek i bibliotek, pedagogika skupienia

się, rozważania i zdolności do zorganizowania (s. 47). W proponowanym wychowaniu należałoby dostarczyć młodym ludziom źródeł i podstaw do kształtowania trwałej i względnie stabilnej „istoty swojego ja”, tworzyć warunki do „zatrzymania (się)” w czasie i przestrzeni, nabrania dystansu wobec „świata bodźców”, wzmocnienia jego dyspozycji do dokonywania własnych makrożyciowych i mikro sytuacyjnych wyborów, do wytworzenia w młodym człowieku przekonania, że jest ważny, wartościowy i zdolny do kreowania własnego życia. Ważne stałoby się kształtowanie dyspozycji do konstruowania całościowych (lub przynajmniej długotrwałych), stabilnych związków, kultywowanie kontaktów bezpośrednich „twarzą w twarz” jako zapewniających bliskość intelektualną oraz emocjonalną. Natomiast istotą pedagogiki szacunku dla kultury wysokiej i kultury popularnej byłoby uprawomocnienie obu tych form w tożsamości młodzieży – jako ważnych i komplementarnych, akceptowanych części rzeczywistości (i związanych z nimi praktyk kulturowych). Warto też podkreślić, że oprócz kwestii merytorycznych, barwny język narracji i znakomita argumentacja zapraszają czytelnika do osobistej refleksji i podjęcia dyskusji.

Zagadnienia dotyczące sposobów konstruowania i rekonstruowania tożsamości w sytuacji permanentnej zmiany podejmuje także w kolejnym rozdziale (*Tożsamościowe praktyki scalające w sytuacji permanentnej zmiany*) Mirosława Nowak-Dziemianowicz. Akcentuje takie przejawy tej zmiany jak: nieciągłość, fragmentaryczność, lokalność, jednoczesność biograficznych doświadczeń współczesnego człowieka. Autorka przekonuje: „kiedy podmiot nie jest już wytwarzany a konstruowany, przy czym owo konstruowanie przybiera formę całościowego zadania, coraz ważniejszą sprawą staje się dążenie jednostki do bycia jednością, do pewnej, bezpiecznej spójności. Różnorodność działań z dążeniem tym związanych, możliwości i przeszkód w jego realizacji to problemy, których nie sposób pominąć podczas rozważań dotyczących pracy nad własną tożsamością. Problem praktyk scalających, dzięki którym współczesny człowiek radzić sobie może zarówno ze zmianą, jak i z wielością oraz nieoczywistością spotykających go zdarzeń, wydaje się pierwszoplanowy” (s. 52). W ocenie M. Nowak-Dziemianowicz scalającą rolę pełni narracja, będąca stale podtrzymywana historią o „ja”, wyobraźnia, dialog. Autorka interesująco charakte-

ryzuje te praktyki scalające. Zdolność do wewnętrznego dialogu ma charakter dynamiczny, zmienia się wraz z rozwojem człowieka, oznacza gotowość do pracy nad sobą i zdolność do rozumienia innego, do otwarcia się na różnicę, na odmienność (s. 62). Natomiast wyobraźnia pozwala otwierać się „na nowe światy, nowe sposoby bycia, nowe sytuacje i zachowania. Buduje nowe przestrzenie i nowe sposoby poruszania się w nich” (s. 66). Autorka przekonująco uzasadnia: „wyobraźnia staje się więc taką praktyką społeczną, taką cechą naszego działania, taką umiejętnością wreszcie, dzięki której z pozycji obserwatorów przechodzimy niejako w pozycje uczestników także tych sytuacji i zdarzeń, które nas bezpośrednio nie dotyczą, ale które mogą potencjalnie stać się naszym udziałem. Jesteśmy bowiem częścią wspólnoty, w której funkcjonowanie, w której zbiorowe doświadczenie wpisane są: ból, cierpienie, porażka, samotność i kryzys (s. 67). Szczególne znaczenie w procesie pracy nad własną tożsamością przypisuje M. Nowak-Dziemanowicz uznaniu, które stanowi zarówno warunek tej pracy, jak i możliwość. Opracowanie to niewątpliwie skłoni czytelnika do pogłębionego namysłu nad własnym życiem i relacjami z innymi.

Podjętując zagadnienie *rozwoju kariery i kształtowanie tożsamości zawodowej podmiotu* Agnieszka Cybal-Michalska wskazuje na szczególną aktualność pytań o sens i zakres pojęcia „tożsamość” i w tym kontekście akcentuje konieczność poszukiwania odpowiedzi dotyczących możliwości i zdolności podmiotu do planowania i kreowania ścieżki kariery i kształtowania swojej tożsamości zawodowej. Wątek ten staje się szczególnie ważki w kontekście młodzieży będącej „w drodze” do kariery. Metafora drogi pozwala na uzyskanie perspektywy, w której jednostka posiada historię za sobą, ale także przed sobą (s. 89). Autorka charakteryzuje karierę jako „własność jednostki”, i zwraca uwagę, że „ujmowanie kariery jako «własność jednostki» przyjmuje indywidualistyczne założenie o niepowtarzalnej jakości kariery każdego człowieka (...) i odpowiedzialności podmiotu za konstruowanie swoich karier” (s. 86).

W kolejnym tekście z wielką erudycją Agnieszka Gromkowska-Melosik prezentuje *Elitarne szkolnictwo średnie w Szwajcarii. Konstrukcje tożsamości globalnej elity*. Czytelnik otrzymuje niezwykle

interesujący zbiór informacji, który niewątpliwie poszerza, weryfikuje wiedzę o ekskluzywnych szkołach przygotowujących młodych ludzi z bardzo bogatych rodzin do funkcjonowania w środowisku globalnej elity. Jak podkreśla Autorka szkoły te dążą do bardzo wysokiego stopnia umiędzynarodowienia, „około 400 uczniów pobierających tam naukę pochodzi z 61 krajów” (s. 94), oferują luksusowe warunki życia i kształcenia. Koszty pobytu w nich są niezwykle wysokie i znacząco przekraczają te, które ponosi się w związku z kształceniem nawet w najbardziej prestiżowych uniwersytetach. „(...) jest to oferta edukacyjna dla bardzo bogatych, która za retoryką równości kultur i szacunku dla narodowej tożsamości skrywa bardzo wysokie czesne za pobyt i kształcenie” (s. 99). Jak przekonuje A. Gromkowska-Melosik „w szkołach tych mamy do czynienia z konstruowaniem globalnej, wielokulturowej, korporacyjnej tożsamości, która potrafi dostosować się do wszelkich warunków rynkowych.(...) Dewiza tych szkół odwołuje się do – eksponowanej często w kontekście Szwajcarii – kategorii «bezbłędności» czy perfekcyjności”(s. 106).

Po podróży w świat elit, kształcących się w szwajcarskich międzynarodowych szkołach z internatem za sprawą bardzo ciekawego i znakomitego pod względem merytorycznym wywodu pt. *Tożsamość nauczycielek w średnim wieku życia* Joanny M. Łukasik przenosimy się do Polski, by odkrywać znaczenie pracy zawodowej i życia pozazawodowego nauczycielek w kreowaniu ich tożsamości. Dokonane przez Autorkę analizy dotyczące życia kobiet w okresie wieku średniego są tym bardziej interesujące, że powstały w oparciu o metodę biograficzną. Na podstawie analizy 47 pamiętników kobiet w wieku 35-55 lat Autorka m.in. ustaliła, że „praca zawodowa, życiowa aktywność sprzyjają kreowaniu, umacnianiu tożsamości, a eksponowane doświadczenia zawodowe są jej składnikiem. Badane nauczycielki dzięki aktywności nie są narażone na minimalizm pragnień, redukcję własnego wysiłku, regres, marginalizację. W opisie ich życia codziennego jest widoczne, jak – zarówno w wyniku nowych wyzwań, doświadczeń, sytuacji, pojawiających się kryzysów, trudności (często nakładających się dodatkowo na czynniki charakterystyczne dla przełomu połowy życia), jak i sukcesów – stają się istotami coraz bardziej dojrzałymi i złożonymi, twórczymi, łamiącymi schematy” (s. 122).

Wnikliwą i bogatą treściowo analizę dotyczącą *Egzystencjalnego doświadczenia aporii sensu swojskości i zadomowienia w świecie życia codziennego* zawarł w swoim artykule Jarosław Gara. W odniesieniu do edukacji Autor stwierdza „jawi się jako swoista odyseja doświadczenia aporii sensu swojskości i zadomowienia. Co więcej, o ile w warstwie aksjologicznej edukacja powinna zakładać swoiste rozdwójnienia poszczególnych jakości egzystencjalnych, o tyle w warstwie empirycznej powinna być ich synteza. Ostatecznie edukacja w swoich antropologicznych, aksjologicznych i teleologicznych horyzontach powinna także budować połączenia pomiędzy tym, co Znane, Takie-Samo, Bliskie i Rodzinne, a tym co Nieznane, Inne, Odległe i Obce oraz tym co można określić mianem fenomenu oswojenia i uważności, wyruszenia i powracania, aktywności i pasywności” (s. 151).

Na trudności związane z definiowaniem pojęcia tożsamość wskazuje Anna Drabarek w artykule *Kłopoty z pojęciem tożsamości*. Z dużą rzetelnością zostały zaprezentowane różne ujęcia omawianej kategorii – perspektywa filozoficzna, psychologiczno-biologiczna, płaszczyzna narracyjna, językowa i społeczna, etyczna. Autorka zwraca m.in. uwagę na fakt, że „współczesne dyskursy na temat tożsamości eksponują najczęściej jej zmienność, płynność i «proteuszowy» charakter. Jednakże w tych analizach eksponowane jest także coraz bardziej pojęcie identyfikacji zastępujące słowo tożsamość, bowiem jest ono bardziej operacyjne i współwystępujące w sposób naturalny z pojęciem więzi społecznej, wspólnoty interesów i dobra wspólnego” (s. 162).

W interesujący sposób w tekście *Wokół lewicowej i prawicowej tożsamości politycznej młodzieży* Błażej Przybylski przedstawia specyficzny wymiar tożsamości kolektywnej – tożsamość polityczną. W opinii Autora sformułowanej w odwołaniu do analiz teoretycznych i badań – tożsamości politycznej młodzieży polskiej, identyfikującej się z „lewicą” lub „prawicą”, świadczą o radykalnie różnych poglądach w kwestiach dotyczących patriotyzmu, stosunku do przeszłości, wizji państwa czy stanowisk zajmowanych w kontekście aktualnych wydarzeń. B. Przybylski wiąże obie tożsamości (radykalne) – lewicową i prawicową – z tzw. tożsamością oporu, która wyrasta na gruncie sprzeciwu wobec zastanej rzeczywistości (s. 175).

W kolejnym artykule *Zapach jako element tożsamości* z ogromnym znanstwem Beata Hoffmann przybliży czytelnikowi informacje na temat zapachu jako zjawiska społeczno-kulturowego, źródła i nośnika informacji o człowieku i jego środowisku oraz jako źródła informacji społecznych. Autorka przekonuje, że „perfumy i wody toaletowe tworzą obraz jednostki w takim samym stopniu, jak fryzura, makijaż czy ubiór. Odpowiednio dobrane kompozycje zapachowe mogą wpłynąć na zmianę relacji między ludźmi, mogą też poprawić wizerunek przyjemnie pachnącej osoby. Używając pachnideł, nadajemy nowy wymiar naszej osobowości, wyróżniamy i podkreślamy swe cechy indywidualne. Rozwój społeczeństwa konsumpcyjnego, w którym za sukces człowieka odpowiada już nie tylko wiedza, lecz także wizerunek, spowodował, że zapach stał się swoistą wizytówką, a tożsamość osobowa coraz częściej jest budowana na cielesności i atrakcyjności, również zapachowej” (s. 184).

Tożsamość etniczna w warunkach zmiany społecznej stanowi przedmiot zainteresowań Tomasza Gmerka, który w sposób wyczerpujący omówił wybrane konteksty teoretyczne odnoszące się do procesów tworzenia i rekonstrukcji tożsamości etnicznej, włączając kategorie asymilacji i różnicowania grup etnicznych. Autor podjął rozważania dotyczące relacji pomiędzy odmiennymi grupami etnicznymi i ich strukturalnej segmentacji w społeczeństwie (s. 212).

Jak kształtuje się *tożsamość regionalna młodzieży gimnazjalnej na przykładzie gminy Prostki i miasta Wołomin* prezentuje w kolejnym tekście Jowita Bartczak. Przeprowadzone przez Autorkę badania z wykorzystaniem ankiety audytoryjnej pozwoliły na zgromadzenie interesującego materiału, który został poddany wnikliwej analizie i pozwolił na sformułowanie m.in. wniosku, iż młodzież pochodząca z wyższych warstw społecznych, o bogatszym kapitale społeczno-kulturowym, częściej zamierza wyjechać z rodzinnej miejscowości, aby realizować swoje aspiracje edukacyjne i życiowe. Na miejscu deklaruje chęć pozostania młodzież o mniej ambitnych planach, zamierzająca szybko skończyć edukację i zacząć zarabiać (s. 224).

Dzięki artykułowi *Decydujący moment w świecie Instagramu. Współczesna fotografia uliczna i wirtualne tożsamości* Jaremy

Drozdowicza, który podejmuje zagadnienie zmian dokonujących się w przestrzeni medialnej można krytycznie spojrzeć na zależność pomiędzy platformami medialnymi a transformacją dotychczasowych wzorów medialnego relacjonowania rzeczywistości. Istotny element tego oglądu stanowi tzw. fotografia uliczna. Ta odmiana fotografii dokumentalnej zyskała paradoksalnie dzięki Instagramowi nowy wymiar artykulacji i jest jedną z bardziej popularnych form wyrażania przez ludzi swojego sposobu postrzegania codzienności (s. 238).

Reasumując praca pod redakcją Zbyszko Melosika i Mirosława J. Szymańskiego zawiera interdyscyplinarny przekrój refleksji i badań co niewątpliwie pozwoli Czytelnikowi na ukształtowanie całościowego obrazu podejmowanej problematyki tożsamości w warunkach zmiany społecznej. W sposób interesujący, a jednocześnie wnikliwy i zróżnicowany wprowadza lub pogłębia wiedzę z dziedziny szeroko rozumianej edukacji, kultury i zagadnień społecznych. Bogata, barwna argumentacja i jednocześnie dobra narracja oraz dbałość o zachowanie najwyższego poziomu merytorycznego czynią prezentowaną książkę godną polecenia.